

Rapport 2013:70

Arkeologisk förundersökning

Nya lyktstolpar och ledningar vid klosterkyrkan

RAÄ 21

Vadstena klosterkyrka
Vadstena stad och kommun
Östergötlands län

Marie Ohlsén

ÖSTERGÖTLANDS MUSEUM

AVDELNINGEN FÖR ARKEOLOGI OCH BYGGNADSVÅRD

Nya lyktstolpar och ledningar vid klosterkyrkan

Innehåll

Sammanfattning	2
Inledning	4
Områdesbeskrivning	4
Arkeologiska undersökningar	4
Syfte	5
Metod och dokumentation	5
Resultat och tolkning	5
Referenser	7
Tekniska uppgifter	8

Sammanfattning

Östergötlands länsmuseum utförde under vintern 2004 - 2005 en arkeologisk förundersökning i form av antikvarisk kontroll vid Vadstena klosterkyrka. Det arkeologiska arbetet föranleddes av ledningsdragning för el samt utbyte av befintliga lyktstolpar. Totalt uppgick ledningssträckorna till ca 350 löpmeter med en bredd av ca 0,5 m och ett djup av ca 0,4 m.

Inom ledningsschakten påträffades och dokumenterades spridda och fragmentariska anläggningar i form av stenläggningar samt ett större stenblock med vidhäftande kalkbruk. Över merparten av ledningssträckan återfanns kyrkogårdslager direkt under grästorven/gruset. I detta förekom återbegravt och omrört benmaterial samt enstaka gravstensfragment. Kyrkogårdslagret inom schaktdjupet uppvisade dåliga bevaringsförhållanden och nedbruten stratigrafi, sannolikt till följd av riklig förekomst av träd- och växtrötter, men även till följd av upprepade omgrävningar. Inga intakta gravläggningar kom att beröras av ledningsdragningen.

Marie Ohlsén
avdelningschef

Figur 2. Utdrag ur digitala Fastighetskartan med undersökningsområdet markerat. Skala 1:5000.

Inledning

Östergötlands länsmuseum utförde under perioden 2004-12-08 -- 2005-01-24 en arkeologisk förundersökning i samband med ledningsdragnings för el och byte av befintliga belysningsstolpar vid Vadstena klosterkyrka. Förundersökningen utfördes efter muntligt beslut från Länsstyrelsen i Östergötlands län.

Arbetet omfattade ny stolpbelysning kring klosterkyrkan separerad från kommunens elnät. Arbetsföretaget innebar även nyanläggning av ett antal brunnar, nya stolpfundament samt på ett antal mindre sträckor en ny elkabelförläggning. Till övervägande del återanvändes befintliga ledningsschakt. Totalt uppgick ledningssträckan till ca 350 löpmeter med en bredd av ca 0,5 m och ett djup av ca 0,4 m. Elledningssträckan löpte utmed klosterkyrkans sydfasad och vidare österut på kyrkogården.

Uppdragsgivare var Vadstena, Hovs och Strå kyrkliga samfällighet vilka även svarade för de arkeologiska kostnaderna. Ansvarig för förundersökningen var antikvarie Anders Lundberg. Rapporten har skrivits av undertecknad.

Områdesbeskrivning

Vadstena klosterkyrka ligger inom RAÄ 21, Vadstena medeltida stadsområde och inom det medeltida klosterområdet. Vadstena gård omtalas första gången år 1268 då Birger Jarls bror Elof utfärdar ett brev där (DS 536). Kungsgården återkommer då och då i dokumenten fram till år 1346 då kung Magnus Eriksson testamenterar den till en blivande birgittinsk klosterorden (DS 4069, Feldt 2008).

År 1369 gav den heliga Birgitta order om att bygget av det nya klostret skulle påbörjas. Arbetet på platsen inleddes omkring år 1370, ungefär samtidigt som Birgitta Birgersdotter fick stadfästelse av sin klosterregel. Enligt klosterdiariet ska gården då ha legat öde och bestått av ruiner, något som inte verkar stämma med den verklighet som Ivar Andersson dokumenterat vid undersökningar av byggnaderna (Andersson 1972, Feldt 2008). Arbetet med klosterbygget fortsatte sannolikt ända fram till 1430 då den stora invigningen skedde. I samband med klosterbygget växte staden Vadstena fram. Möjligen hade det redan tidigare funnits en bybildning i anslutning till S:t Pers kyrka som var belägen strax söder om klosterområdet (Hasselmo 1982, Feldt 2008).

Under klostrets första tid fanns ett provisoriskt träkapell på platsen. Det förstördes år 1388 vid en brand som även drabbade klosterbyggnaderna. Den nuvarande stenkyrkan uppfördes under slutet av 1300-talet

och början av 1400-talet. År 1405 togs koret i bruk. Senast 1422 var kyrkan i bruk även om den inte fick sin slutgiltiga utformning förrän på 1440-talet (Fritz 2000, Feldt 2008). Ursprungligen hade kyrkan två huvudaltare, ett för nunnorna och ett för munkarna. Längs kyrkans långsidor och östra kortsidan fanns läktare, sidoaltare och kapell. På 1550-talet anpassades kyrkan till evangelisk gudstjänstordning. År 1567 brändes både staden och kyrkan i samband med nordiska sjuårskriget. Vilken omfattning skadorna på kyrkan hade och hur dessa återställdes är oklart (Ahrbom & Kask 1975, Feldt 2008).

Enligt Daniel Rantzaus dagbok, som fördes under det danska fälttåget i Östergötland 1567-1568, plundrade den danska hären Vadstena den 15 november 1567. Staden beskrivs som välbyggd med gott om proviant och rikt folk. Stadens källare var välförsedda med öl, vin, mjöd och andra drycker. Under tiden som plundringen pågick hade delar av borgerskapet satt sig i säkerhet i slottet. Då de danska officerarna inte kunde få sitt manskap att sluta plundra och dricka, lät de antända staden på flera håll samtidigt. Större delen av Vadstena brann ner, däribland klostret som dessförinnan plundrats på textilier och smycken. Kvinnor som påträffades i klostret och övriga staden lämnades orörda medan påträffade män slogs ihjäl. Enligt dagboken blev klosterkyrkan stående (Lindqvist 1987:30, Feldt 2008).

Klostret överlevde reformationen 1527 men 1555 upplöses klostrets manliga del medan nunnorna var kvar till 1595 då de fördrevs. Under senare delen av 1600-talet genomgick kyrkan en omfattande restaurering då bl a de medeltida tegelläktarna revs. Nästa grundliga restaurering inleddes 1807 med bl a en rivning av den byggnad som inhyst klosterbiblioteket. Denna var belägen direkt söder om kyrkans kor. Vid samma tid var stadskyrkan, S:t Per, i ett så dåligt skick att församlingen anhöll om att få överta klosterkyrkan som församlingskyrka. I samband med detta, under åren 1826-1832, reparerades kyrkan än en gång och bl a höjdes golvet i hela kyrkan till en jämn nivå (Ahrbom & Rask 1975, Kyrkoinventeringen ÖLM, Feldt 2008).

Arkeologiska undersökningar

En stor mängd byggnader av både trä och sten samt anläggningar och hägnadsmurar till klostret är kända från skriftligt källmaterial. Förutom de som ännu är bevarade så har flera påträffats vid arkeologiska undersökningar. Klostrets centrala område, norr om klosterkyrkan, har varit föremål för flera undersökningar. Undersökningsgraden söder om klosterkyrkan

är avsevärt mindre. Enstaka undersökningar där har emellertid visat på lämningar av murar och byggnader.

Under 1900-talet har flera arkeologiska undersökningar berört klosterlämningar. Bland annat undersöktes lämningar efter klostrets bibliotek, som var placerat i kyrkan, 1926 (Hasselmo 1982). De mest omfattande undersökningarna utfördes 1956-1969 då stora delar av nunneklostret undersöktes och mättes upp (Andersson 1972). Under de senaste åren har ett antal smärre undersökningar berört lämningar efter Vadstena gård och kloster. På gräsgården, mellan klosterkyrkan och det nuvarande klostermuseet, har lämningar efter klostrets södra länga med bl a resterna efter en varmluftsugn dokumenterats (Feldt 2002). I samband med ombyggnadsarbeten på Vadstena klosterhotell, som är beläget i nunneklostrets västra länga, har bl a provtagning på medeltida murverk utförts (Feldt 2003). Vid undersökningen blottades murverk som kunde kopplas till både kungsgårdens och klostrets tid.

Under vintern 2002-2003 genomfördes en upprustning av den sk Trossboden, som utgör den östra begränsningen för gräsgården (Ohlsén i manus). Där framkom stenlagda ytor tolkade som medeltida golv och delar av en gårdsplan samt murverk hörande till både Vadstena kungsgård och klostrets östra länga. I en grop hittades dessutom rester av masverk från klosterkyrkan. En dränering av Gamla teatern berörde murverk kopplade till klostret (Feldt 2006).

Med anledning av bl a installation av en ny orgel i Vadstena klosterkyrka utförde Östergötlands länsmuseum under 2005 och 2006 en arkeologisk förundersökning. I samband med denna fotodokumenterades golvhällarna innan de lyftes upp. I golvfyllningen framkom omrörda skelettdelar och ett kortare parti av en delvis nedbruten tegelmur som sannolikt kan dateras till 1600-talet. En av golvhällarna visade sig vara en del av en återanvänd dekorationsfris som sannolikt härstammar från Vadstena kungsgård (Feldt 2008).

I anslutning till den nu aktuella ledningssträckan har en tidigare undersökning gjorts i samband med dräneringsarbeten. Denna utfördes 1979-1980 och resulterade i att en gråstensmur som löpte parallellt med klosterkyrkans sydfasad påvisades samt att kulturlagertjockleken uppmättes till 0,7 m (SR 37A, se Hasselmo 1982:34). En möjlig tolkning av muren är att den utgjort gräns mellan kyrkogården och munkträdgården.

I höjd med klosterkyrkans sydöstra hörn tangerar ledningssträckan en undersökningsyta från 1941 (SR 32A, se Hasselmo 1982:34). Vid denna undersökning påträffades en tegelmur och rester av en tegelbyggnad.

I efterhand har denna byggnad föreslagits vara en av de ursprungliga kungsgårdsbyggnaderna (Andersson 1972).

Syfte

Syftet med den arkeologiska förundersökningen i form av en antikvarisk kontroll var primärt att styra de markingrepp som arbetsföretaget medförde så att lagskyddade lämningar berördes i så liten omfattning som möjligt. Där lämningarna ändå kom att beröras skulle de undersökas och en arkeologisk dokumentation utföras. Dokumentationen skulle inriktas på att fastställa lämningarnas karaktär, omfattning och om möjligt datering.

Metod och dokumentation

Den arkeologiska förundersökningen i form av en antikvarisk kontroll genomfördes i samband med schaktningsarbetena. De lämningar som påträffades undersöktes genom handgrävning och dokumenterades genom inmätning och handritning.

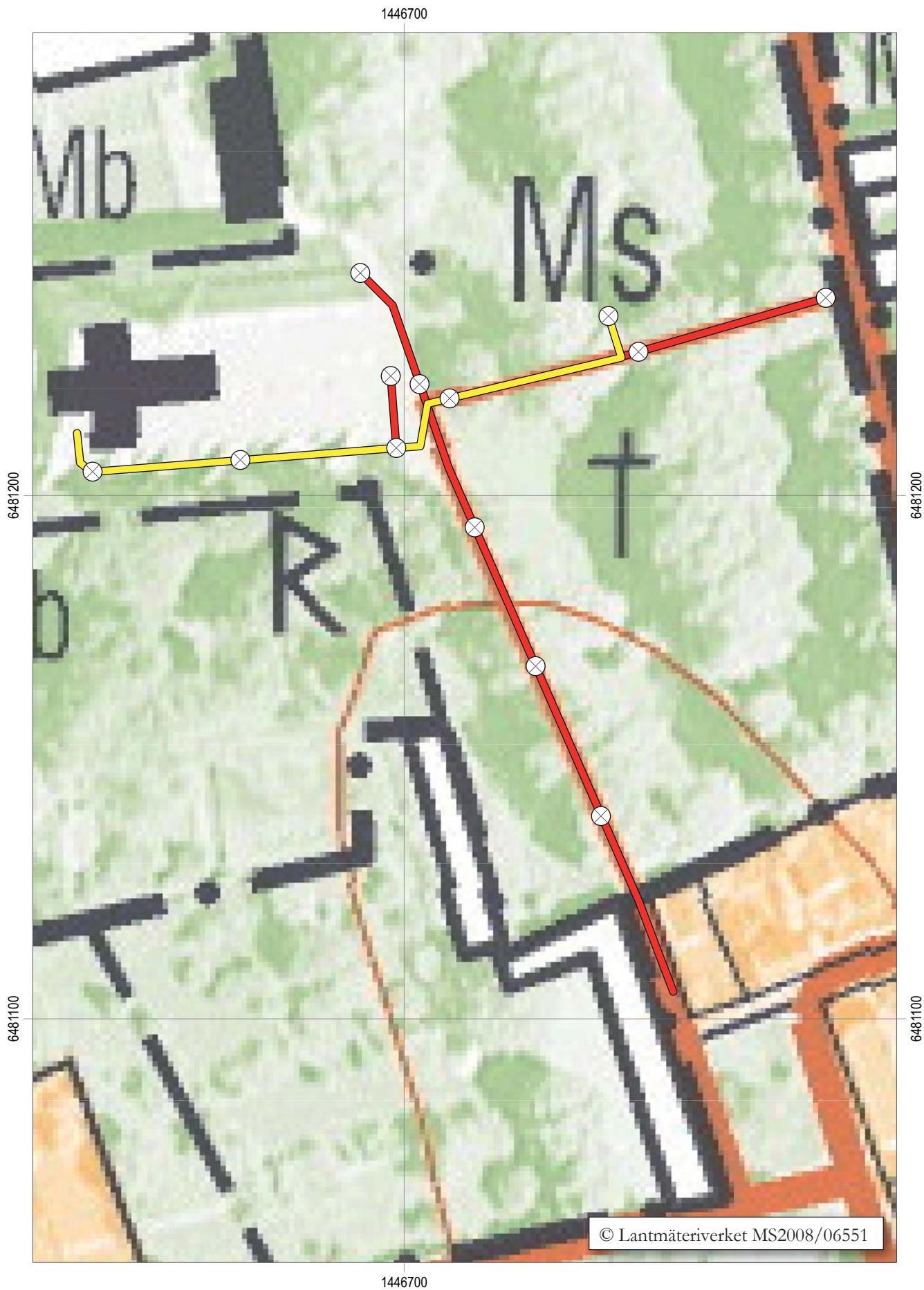
Dokumentationsmaterialet förvaras på Östergötlands museum.

Resultat och tolkning

Den arkeologiska förundersökningen utfördes i samband med schaktningarna under vintern 2004-2005. Elledningen, som placerades på själva kyrkogården, gick i nygrävda schakt medan den övriga sträckningen lades i redan befintliga. Ett flertal lyktstolpar byttes ut kring klosterkyrkan. Totalt uppgick ledningssträckan till ca 350 löpmeter med en bredd av ca 0,5 m och ett djup av ca 0,4 m.

Inom ledningsschaktet påträffades och dokumenterades spridda, fragmentariska anläggningar i form av stenläggningar samt ett större stenblock med vidhäftande kalkbruk. Över merparten av sträckningen återfanns sk kyrkogårdslager direkt under grästorven/gruset. I detta förekom återbegravt och omrört benmaterial samt enstaka gravstensfragment. Kyrkogårdslagret inom schaktdjupet uppvisade dåliga bevaringsförhållanden och nedbruten stratigrafi, sannolikt till följd av riklig förekomst av träd- och växtrötter, men även till följd av upprepade omgrävningar.

Inga intakta gravläggningar kom att beröras av ledningsdragningen. Inga föremål framkom i samband med det arkeologiska arbetet.

Figur 3. Utdrag ur digitala Fastighetskartan med ledningssträckning och lyktstolpar markerade. Gult markerar nya schakt och rött markerar befintliga schakt. Skala 1:1000.

Referenser

- Ahrbom, N & Kask, H. 1975. *Förslag till restaurering av Vadstena klosterkyrka*. Utbildningsdepartementet. Ds U 1975:6.
- Andersson, I. 1972. *Vadstena gård och kloster*. KVHAA. Uppsala.
- Diplomatarium suecanum* (DS). 2001. De svenska medeltidsbrevens i svenskt Diplomatariums huvudkartotek. CD version 2 Riksarkivet.
- Feldt, A-C. 2002. *Bland klostermurar och fjärdeklassare*. Arkeologisk förundersökning. Gräsgården, Vadstena kloster, Vadstena stad och kommun. Rapport 88:2002. Östergötlands länsmuseum.
- Feldt, A-C. 2003. *Dolda murar på klosterhotellet*. Byggnadsarkeologisk undersökning. Vadstena klosterhotell, Kv Öratagården 1, Vadstena stad och kommun. Rapport 108:2003. Östergötlands länsmuseum.
- Feldt, A-C. 2006. *Fuktskadad grund på Gamla teatern*. Arkeologisk förundersökning. Gamla teatern, Vadstena stad och kommun. Rapport 2006:87. Östergötlands länsmuseum.
- Feldt, A-C. 2008. *Under golvet i Vadstena klosterkyrka*. Vadstena stad och kommun. Östergötland. Arkeologisk förundersökning. Rapport 2008:116. Östergötlands museum.
- Fritz, B. 2000. Kloster byggd och staden växer. I: Söderström G. (red.) *600 år i Vadstena*. Västervik.
- Hasselmo, M. 1982. *Vadstena*. RAÄ & SHM Rapport. Medeltidsstaden 36. Stockholm.
- Kyrkoinventeringen för Vadstena klosterkyrka. Arkivhandling och arbetsmaterial. Östergötlands länsmuseum.
- Lindqvist, G (red). 1987. *Daniel Rantzaus dagbok*. (i översättning av Skoglöw, J. & Wessman, T.) Östergötland 1986. Uddevalla.
- Ohlsén, M. i manus. Trossboden, Vadstena klosterområde, Vadstena stad och kommun. Rapportmanus. Östergötlands länsmuseum.

Tekniska uppgifter

Lokal	Vadstena klosterkyrka
Stad	Vadstena
Kommun	Vadstena
Län och landskap	Östergötland
Fornlämningsnummer	RAÄ 21
Ekonomiska kartans blad	084 69 (8E 6j Vadstena)
Koordinater	X6481200, Y1446620
Koordinatsystem	RT90 2,5 gon V
Typ av undersökning	Arkeologisk förundersökning
Länstyrelsens dnr	431-10289-04
Länstyrelsens handläggare	Carin Claréus
Länstyrelsens beslut	Muntligt, Claréus C
ÖLM dnr	734/04
ÖLM projektnr	530202
Uppdragsgivare	Vadstena, Hovs och Strå kyrkliga samfällighet
Kostnadsansvarig	Vadstena, Hovs och Strå kyrkliga samfällighet
Projektledare	Anders Lundberg
Personal	-
Rapport	Marie Ohlsén
Fältarbetstid	2004-12-08 -- 2005-01-24
Totalt undersöktes	350 löpm
Fynd	Nej
Foto	Nej
Analys	Nej
Grafik	Lasse Norr
Renritning	-
Grafisk form	Lasse Norr
Dokumentationsmaterialet förvaras på Östergötlands museum.	
Ur allmänt kartmaterial	© Lantmäteriverket MS2008/06551
ISSN 1403-9273	Rapport 2013:70 © Östergötlands museum

Östergötlands länsmuseum utförde under vintern 2004 - 2005 en arkeologisk förundersökning i form av antikvarisk kontroll vid Vadstena klosterkyrka. Det arkeologiska arbetet föranleddes av ledningsdragning för el samt utbyte av befintliga lyktstolpar. Totalt uppgick ledningssträckorna till ca 350 löpmeter med en bredd av ca 0,5 m och ett djup av ca 0,4 m.

Inom ledningsschakten påträffades och dokumenterades spridda och fragmentariska anläggningar i form av stenläggningar samt ett större stenblock med vidhäftande kalkbruk. Över merparten av ledningssträckan återfanns sk kyrkogårdslager direkt under grästorven/gruset. I detta förekom återbegravt och omrört benmaterial samt enstaka gravstensfragment. Kyrkogårdslagret inom schaktdjupet uppvisade dåliga bevaringsförhållanden och nedbruten stratigrafi, sannolikt till följd av riklig förekomst av träd- och växtrötter, men även till följd av upprepade omgrävningar. Inga intakta gravläggningar kom att beröras av ledningsdragningen.